

Bronzealderens brandgrave

Mogens Bo Henriksen

Bronzealderens brandgrave udviser stor variation, når man ser dem under ét. Ofte ser man en skildring af et generelt udviklingsforløb, hvor de brændte ben først blev anbragt i legemsstore stammekister, dernæst i mindre stammekister, så i stadig mindre stenkister – for i yngre bronzealder at blive placeret i lerkar, altså urner (Broholm 1949:9ff; Brøndsted 1958:155; Jensen 2002). Dette meget forenklede billede dækker imidlertid over betydelige geografiske såvel som konstruktionsmæssige variationer, og billedet er blevet noget mere nuanceret i de sidste tiår (jf. f.eks. Ille 1991:113ff; Hornstrup *et al.* 2005; Runge 2010; Harvig *et al.* 2014).

Definitioner og brandgravens typeinddeling

En forudsætning for, at man kan kalde et anlæg for en brandgrav, er at der indgår brændte menneskeknogler. Ud over disse kan man have udsorterede dele af det forkullede brændsel samt ildpåvirket gravgods til deponering i graven; hertil kommer komponenter, som bevidst eller ubevidst er kommet fra ligbrændingsstedet til graven (f.eks. ildskørnet flint og rødbrændt ler).

Der er ikke med sikkerhed påvist usorterede ligbrændingssteder (såkaldte *in situ*-kremeringer) fra bronzealderen, således som det kendes fra senneolitikum (Krause 2009), så bronzealderens brandgrave repræsenterer sekundære aflejringer. Som nævnt kan gravene imidlertid dernæst være placeret i ligbrændingsstedet. Fra ældre bronzealder kendes der endvidere eksempler på, at en mængde brændte ben kan være placeret i en jordfæstegrav; dette betegnes som en birituel grav (jf. Lomborg 1964:26ff).

Traditionelt har forhistoriske brandgrave, herunder bronzealderens, ofte været defineret ud fra deres konstruktion (f.eks. ”brændtbenskiste”), men dette er ikke hensigtsmæssigt. Hvis man skal forstå de processer, der har skabt de enkelte brandgravstyper, er det i stedet vigtigt at fokusere på de komponenter, man har udsorteret fra ligbålet og dernæst valgt eller fravalgt ved etableringen af gravanlægget. I de senere år er dette emne behandlet i flere arbejder (Hornstrup *et al.* 2005; Henriksen 2009:67ff; Runge 2010:20ff; Harvig *et al.* 2014). Overordnet set kan bronzealderens brandgrave – som det også er tilfældet med brandgrave fra oldtidens andre perioder – inddeles i to hovedgrupper, nemlig dem, hvor ligbålsresterne er frasorteret og dem, hvori bålrester er medgivet. Definitionen bør således primært være baseret på det tilstedeværende udvalg.

Gruppe 1 – grave uden bålkomponenter

Urnegrav

En urnegrav defineres som en beholder af uorganisk materiale, hvori der er placeret brændte ben samt evt. gravgods; derimod rummer hverken beholderen eller dens nærmeste omgivelser rester af ligbålet. Urnen udgøres af et uorganisk materiale, oftest et lerkar, men der er også enkelte eksempler på, at bronzekar har været anvendt som benbeholder. Yngre bronzealders urnegrave har ikke sjældent låg i form af et lerkar eller dele heraf eller en stenflise; begge dele kan være fastgjort med harpiks eller beg. At dømme ud fra aflejningsforholdene øverst i bronzealderens urner kan det antages, at de fleste har haft et låg af organisk materiale. Gravgodset i bronzealderens urnegrave er

sjældent ildpåvirket. Når man ser på sammensætningen af udvalgte komponenter fra ligbålet, er urnegraven nærmest beslægtet med behoben (se nedenfor). Bronzealderens urnegrave er hyppigt omgivet af sten eller indsat i en lille kiste af sten eller stenfliser.

Kildehuse grav FZ og HD. Fritstående urnegrave fra slutningen af yngre bronzealder. Efter Runge 2010.

Behob

En behob består af brændte ben, der er udsortet fra det nedbrændte ligbål. Behobe fra ældre bronzealder kan indeholde begrænsede mængder af bålrester, mens denne komponent ikke spiller nogen væsentlig rolle i behobe fra yngre bronzealder. Samlingen af brændte ben har været nedlagt i en grube i jorden, antagelig ofte i en beholder af organisk materiale (træ, skind, klæde). Behoben kan også være anbragt i en stammekiste eller i en stenkonstruktion ("brændtbenskiste"), ligesom der er eksempler på, at de kan være anbragt sammen med et ubrændt lig i en jordfæstegrav (birituel grav). Sekundært gravgods kan indgå i behoben. Behobens sammensætning af komponenter fra det nedbrændte bål svarer til urnegravens (se denne).

Kildehuse grav JF og KG. Behobe uden omgivende beholder af uorganisk materiale. Efter Runge 2010.

Benhob i stenkiste ("brændbenskiste") fra Gl. Brydegård (Thrane 2004:50).

Gruppe 2 – grave med bålkomponenter

Brandpletgrav

I brandpletgraven udgør trækul og aske samt evt. ildpåvirket gravgods den dominerende komponent fra det nedbrændte ligbål, mens brændte knogler udgør en mindre andel. Det udsorterede materiale er anbragt uden synligt system i en grube eller på en flade; i sidstnævnte tilfælde er der mulighed for forveksling med et ligbrændingssted. I sjældne tilfælde er brandpletgraven omgivet af en konstruktion af stenfliser; dette fænomen ses næsten udelukkende i yngre bronzealder. I Lusehøj grav GX var brandpletgraven som noget ekstraordinært omgivet af en risfletning og dækket af en flettet halmmåtte, således at konstruktionen har mindet om et hus (Thrane 1984:136, cf. Svanberg 2005:86ff). Endelig forekommer anlæg, hvor bålfylden er anbragt i et lerkar; denne variant benævnes lerkar med bålfyld (Henriksen 2009:70) og er hyppigt forvekslet med urnebrandgruber (se denne).

Kildehuse grav HF og JD – brandpletgrave. Efter Runge 2010.

I en særlig variation af yngre bronzealders brandpletgrave forekommer de brændte knogler ikke vilkårligt spredt i fylden, men derimod i isolerede, koncentrerede lag eller bunker. I disse tilfælde er

der først foretaget en sortering af det nedbrændte båls komponenter – og dernæst er de igen forenet i gravgruben. Der er næppe tvivl om, at de brændte ben i denne gravtype oprindeligt har været indeholdt i en organisk beholder, f.eks. af bark eller skind. Gravtypen optræder i litteraturen som ”benhobgrave med bållag” (Hornstrup *et al.* 2005:87), men eftersom der er båltrester i gravtypen – og disse oven i købet udgør den dominerende komponent – er må dette element være afgørende for i stedet at betegne anlægstypen som ”brandpletgrav med behob”. Ser man på kriterierne for udvalg af komponenter, svarer denne gravtype helt til urnebrandgruberne (se denne).

Kildehuse grav KJ – brandpletgrav med behob. Efter Runge 2010.

Urnebrandgrube

Urnebrandgruben kan beskrives som en urnegrav, der er nedsat i en brandpletgrav. Typen består således af en grube med samme fyld som i en brandpletgrav, dvs. trækuls- og askeholdig fyld med brændte ben og evt. gravgods, der tilsyneladende er anbragt uden system, og heri står et lerkar, der udelukkende indeholder frasorterede brændte knogler. Urnebrandgruben kan forveksles med lerkar med bålfyld (jf. brandpletgrave ovenfor), men i denne gravtype er fylden i nedgravningen og i lerkarret identisk. Urnen kan være anbragt på bunden af nedgravningen og derefter dækket med bålfyld, eller den kan være placeret på toppen af bålfylden; endvidere er der eksempler på, at der kan være bålfyld hele vejen uden om karret. I urnebrandgruber indgår sjældent konstruktioner af sten.

Kildehuse grav FX og HB. I begge tilfælde er lerkarret med de brændte ben (urnen) placeret i gruben, før bålfylden blev hældt herover. Efter Runge 2010.

Ældre bronzealders brandgrave

I Jylland domineres ældre bronzealders brandgrave fuldstændigt af benhobe, der kan indgå i forskellige træ- eller stenbyggede gravkonstruktioner. Hyppigst forekommer disse som selvstændige grave, men i flere tilfælde indgår der benhobe i jordfæstegrave med Egtved-graven som det bedste kendte eksempel (Aner og Kersten 1990 nr. 4357A).

De første urnegrave dukker op i periode II i Thy, og de antages at afspejle kontakter til de nordfrisiske øer (Olsen 1992:150; Hornstrup *et al.* 2012:25). Kontakten til samme område opfattes som baggrunden for flere thylandske fund af højdækkede stenkister med tilhørende ligbrændingssteder fra den sidste del af ældre bronzealder. Især lokaliteten Damsgård indeholder mange detaljer, der dokumenterer samhörighed mellem ligbrændingssted og graven i den nærliggende kiste. Ud over brændte ben indeholdt graven også lidt trækul og aske fra ligbålet, således at gravtypen ganske vist må defineres som en benhob, men med elementer fra brandpletgraven. Det er tankevækkende, at der i ligbålet fandtes gravgods, som ikke var overført til kisten og at dette på trods af turen på flammerne ikke fremstod ildpåvirket (Olsen & Bech 1996:160ff).

Forbindelser til de nordfrisiske øer antages også at have givet inspiration anlæggene på et fladmarksgravfelt med 23 grave, der er undersøgt ved Lustrupholm nær Ribe. Gravene dateres generelt til periode III, og de udgøres af enkelte brandpletgrave, men især af urnegrave og benhobe. To af disse var nedlagt i jordfæstegravlignende fyldekister, mens resten lå i mindre gruber. Knoglesamlingerne i benhobene lå så kompakt, at de utvivlsomt har været nedlagt i en organisk beholder. Det er væsentligt at bemærke, at gravgodset viser spor af ildpåvirkning (Feveile & Bennike 2002).

Ved Jelling i Østjylland er undersøgt et mandsstort stenleje, og heri lå tre koncentrationer af brændte ben med et vist indslag af trækul og aske (Aner & Kersten 1990 nr. 4534). Den foreliggende dokumentation tillader ikke at afgøre, om der er tale om regulære brandpletgrave, eller som de snarere skal opfattes som benhobe med indslag fra ligbålet som det var tilfældet i Damsgård-graven.

Også i Den fynske Øgruppe er benhobene fuldstændigt dominerende. Her er der imidlertid også påvist enkelte grave med et vist indslag af materiale fra ligbålet, og disse kan betegnes som brandpletgrave (Aner & Kersten 1977 nr. 2012C og 2060). AMS-dateringer af to fundtomme brandpletgrave fra Nordvestfyn henfører disse til periode II (Runge 2013:20 note 7), mens dateringer af fire brandpletgrave fra en gravplads sydøst for Odense placerer dem i periode

III-IV (Runge 2013:13). Det er således ikke umuligt, at brandpletgraven har været mere udbredt end som så i hvert fald i den sidste halvdel af ældre bronzealder; kun systematiske AMS-dateringer af materiale fra fundtomme anlæg kan underbygge denne fornemmelse.

I Den sjællandske Øgruppe såvel som på Bornholm udgjorde benhobe, der var placeret i forskellige former for konstruktioner, langt hovedparten af brandgravene i ældre bronzealder. Fra disse landskaber kendes dog mindst tre urnegrave fra periode III, hvoraf Skallerup-graven med en importeret kedelvogn som benbeholder er den mest markante (Aner & Kersten 1976 nr. 815, 1051 & 1269).

Brandgrave fra ældre bronzealder - en opsummering

Ældre bronzealders brandgrave udviser ganske stor variation med hensyn til gravtyper såvel som til gravkonstruktioner. Der er dog ingen tvivl om, at det er benhoben, der dominerer over andre brandgravstyper, men at den mod periodens slutning suppleres med urnegrave. Grave, hvor en mindre eller større del af ligbålsresterne er medtaget i graven, er stadig sjældne i ældre bronzealder, men de forekommer dog spredt. Som et næsten periodekarakteristisk træk kan man betegne de grave, hvor der er nedlagt en samling brændte ben – i mange tilfælde en egentlig benhob – i en jordfæstegrav (jf. Lomborg 1964:26ff). Generelt har gravgodset ikke været med på ligbålet, men fundet fra Damsgård i Thy maner til forsigtighed med at afgive alt for bombastiske udsagn på dette punkt.

Yngre bronzealder

Der er overvejende kontinuitet i brandgravsskikkens praksis fra sen ældre til tidlig yngre bronzealder, og små kister af marksten eller stenfliser som omgiver brændte knogler og gravgods, der ikke har været på bålet, anvendtes fortsat. Urnegraven slog for alvor igennem med periode IV, og i løbet af perioden blev den helt dominerende (Brøndsted 1958:155; 196). I enkelte tilfælde er urnen udformet som en lerkasse med låg, der utvivlsomt efterligner bark- og træbeholdere af samme form som de kendes fra egekistegravene fra ældre bronzealder og i heldige fund tillige som beholdere for de brændte ben i yngre bronzealder (Brøholm 1953 nr. 324-25). Bortset fra ansigtsurner, der kan være fremstillet med særligt henblik på brug som urner, (Mikkelsen, M. 2014), ser man oftest husholdningskar i denne funktion. Fra per. V ses et vist indslag af brandpletgrave og urnebrandgruber; dermed var det ikke længere blot de brændte ben, der var det væsentlige ved gravlæggelsen, men også andre komponenter fra ligbålet.

I Jylland dominerer urnegravene i yngre bronzealder, men der er dog også eksempler på benhobe (Jensen, J. 1967:46ff; 1997:154ff; Hornstrup 1999:115). Allerede fra periode IV ses de første brandpletgrave og urnebrandgruber, men først fra periode VI er de ikke længere ualmindelige (Thrane 1984:211; Clemmensen 2013:44f; Kristensen 2013; Mikkelsen, M. 2013:58). Hvor stor variation gravtyperne kan udvise på overgangen mellem bronze- og jernalder kan ses på gravpladser som Thorskov ved Århus (Eriksen 1984) og ikke mindst Hellegård-gravpladsen i Salling. På sidstnævnte lokalitet er der undersøgt 70 brandgrave fra yngre bronzealder periode VI og førromersk jernalder periode I (Hornstrup *et al.* 2005:85ff). Materialet er veldokumenteret og -beskrevet, og det rummer mange detaljer, der er væsentlige for forståelsen af brandgravsskikken på overgangen mellem bronze- og jernalder. Som noget usædvanligt er urnegrave helt fraværende, mens urnebrandgruberne er den hyppigste gravform. Brandpletgrave (brandgruber) er den næsthypigste gravform, mens benhobe er stadig i anvendelse. I nogle af gravene har gravgodset været med på bålet, men det er ikke gjort konsekvent. Urnerne i urnebrandgruberne var anbragt oven på bålresterne i gravgruben; denne fremgangsmåde er nærmest omvendt af, hvad man ser i jernalderen.

Også på Fyn og de syd herfor liggende øer var urnegraven den dominerende gravform gennem hele yngre bronzealder; disse kan stå frit i jorden såvel som være omgivet af marksten eller en stenkiste. På periode IV-gravpladsen under Lusehøj var urnegravene således i overtal. Da storhøjen opførtes i periode V, var det også over en urnegrav, der i dette tilfælde udgjordes af et importeret bronzekar, der var anbragt i en kiste af flade sten (Thrane 1984:16ff). Fra Sydfyn og Langeland er der flere eksempler på, at urnen var placeret på det nedbrændte ligbål, evt. omgivet af sten, og dernæst dækket af en høj (Winther 1929:25ff; Madsen & Thrane 1992; Jensen, J. 1997:250ff; Thrane 2004).

Parallelt med urnegravene forekommer benhobe gennem hele yngre bronzealder, dog i aftagende antal. Benhobe med omgivende stenkonstruktioner kan følges til periode V. Nogle af disse har været konstrueret som et kammer om en organisk benbeholder. Det var således tilfældet i periode V-gravene fra Sarup og Tinghøj, hvor bengemmet var træbeholdere, der var sammensat med harpix eller beg (Thrane 2004:106ff; 257f).

I flere benhobe fra yngre bronzealder er der, som det var tilfældet i ældre bronzealder, dokumenteret et vist indslag af trækul, antagelig fra ligbålet. Det gælder således anlæg CD på periode IV-gravpladsen under Lusehøj (Thrane 1984:66; 2004:74f) såvel som benhobene på Kildehuse-gravpladsen fra periodens slutning (Runge 2010:22).

Ved publikationen af Lusehøj betegnede Henrik Thrane den rigt udstyrede per. V-brandpletgrav GX i Lusehøj som det ældste eksempel på denne gravtype i Skandinavien og det tidligste eksempel på anvendelse af primært gravgods (Thrane 1984:134). Som nævnt i tidligere afsnit kendes der tidligere eksempler på, at gravgodset har været med på ligbålet, ligesom brandpletgrave eller beslægtede anlæg optræder før periode V. Derfor indtager grav GX ikke længere en særstilling ved sit indhold af bålfyld; konstruktionen og gravgodset er derimod stadig at betragte som i en klasse for sig selv (Thrane 1984:78ff). Almindelig er brandpletgravene imidlertid ikke i per. V på Fyn, men fra per. VI optræder gravtypen mere udbredt (jf. Thrane 2004). På Kildehuse II-gravpladsen er brandpletgravene med ni anlæg ligefrem den næsthøypigste gravform; her findes også et enkelt anlæg, hvor en behobe er placeret i en brandpletgrav (grav KJ) (Runge 2010:23ff; 250f).

På Fyn blev urnebrandgruben introduceret i per. V eller VI, i enkelte tilfælde endog med stenompakning – men udbredt bliver gravformen ikke i denne periode (Thrane 2004:25ff; 47; 154f). En undtagelse herfra er Kildehuse-gravpladsen fra periode, hvor urnebrandgruben med 23 anlæg ligefrem er den dominerende gravform (Runge 2010:24f).

Det er vanskeligt at få et opdateret overblik over de sjællandske gravfund fra yngre bronzealder, da kun få fund er fremlagt i nyere tid. Urnegrave – med eller uden omgivende stenkonstruktioner eller -kister – synes at være den dominerende gravtype, men der er også eksempler på brandpletter, urnebrandgruber og stenkister med behobe, hvoraf en er så sen som periode VI. Hertil kommer i hvert fald et enkelt lerkar med bålfyld (Becker 1941; Broholm 1946; Thrane 1975; 1984:209ff; Nielsen, S. 1978:27ff; Kaul 1987:36f; Jensen, J. 1997:241ff; Appel & Pantmann 2013:104).

På Hårbølle-gravpladsen er der fra slutningen af bronzealderen påvist urnegrave, brandpletgrave samt – ifølge udgraveren – urnebrandgruber. Eftersom gravkarrene i sidstnævnte indeholdt samme fyld som den omkringliggende gravgrube og ikke kun frasorterede ben, er der imidlertid ikke tale om urnebrandgruber i den ovenfor beskrevne betydning; der synes derimod at være tale om lerkar med bålfyld. I flere tilfælde var graven placeret i ligbrændingsstedet (Glob 1938:66f; Jensen, J. 1997:245ff).

På Bornholm anvendtes både urnegrave og behobe uden eller med omgivende stenkister i yngre bronzealder, og disse var ikke sjældent dækket af røser. Brandpletgravene og urnebrandgruben blev også introduceret på øen i løbet af yngre bronzealder, men præcis hvornår og

i hvilket omfang kan ikke afgøres på baggrund af de fortrinsvis ældre publikationer, der berører emnet (Vedel 1886:18ff; 1897:14; Klindt-Jensen 1957:46; Becker 1990:62ff; Nielsen, V. 2000).

Brandgravsskik og brandgrave fra bronzealderen – en sammenfatning

Overordnet set har Johannes Brøndsted (1958) såvel som Jørgen Jensen (2002) glimrende skildret brandgravsskikkens og brandgravsformernes udvikling gennem bronzealderen. I sagens natur giver deres oversigtsværker et generaliserende billede af udviklingen i det nuværende Danmark, og det afspejler således ikke altid de mange nuancer i form af undtagelser fra det generelle billede og ikke mindst de mange lokale eller regionale varianter. Når det er vanskeligt at få et mere præcist overblik, skyldes det især, at mange gravfund er utilstrækkeligt dokumenteret og ikke mindst, at mange fund ikke er publiceret. Fyn er i den forbindelse en behagelig undtagelse, og ved en gennemgang af Henrik Thranes materialepublikation fra 2004 bliver det tydeligt, hvor stor variation gravmaterialet fra denne periode udviser. Selv blandt de publicerede fund er det problematisk, at terminologien ofte er forvirrende og misvisende, men især fremlæggelsen af gravpladserne Hellegård og Kildehuse har rettet betydeligt op på dette problem (Hornstrup *et al.* 2005; Runge 2010).

Det helt generelle billede er, at benhoben var dominerende i ældre bronzealder, men at den også var i anvendelse gennem hele yngre bronzealder. Fra periode II-III af ældre bronzealder får denne gravtype selskab af urnegraven, der i løbet af periode IV blev den mest udbredte gravform. Set i relation til ligbålets komponenter er der ikke forskel på disse to gravtyper, hvilket da også understreges af, at det i mange tilfælde har været muligt at påvise spor af organiske beholdere omkring benhobene. Allerede i ældre bronzealder ses tilløb til, at trækul og andre elementer fra ligbålet bliver medgivet i enkelte benhobe, ligesom regulære brandpletgrave og urnebrandgruber forekommer sporadisk fra den sidste del af dette tidsrum. Dette billede forstærkes i yngre bronzealder, og mod periodens slutning er brandpletgrave og urnebrandgruber ikke længere noget særsyn. Det er også mod slutningen af yngre bronzealder, at regulære ligbrændingssteder dukker op i større antal, ofte i kombination med selve gravanlægget. Dette og den stadigt hyppigere nedlæggelse af ligbålsrester mod slutningen af yngre bronzealder kan indikere, at selve ligbrændingen fik en mere central rolle i begravelsesritualerne mod bronzealderens slutning.

I langt de fleste brandgrave fra bronzealderen har gravgodset ikke været med på ligbålet bronzealderen (såkaldt primært gravgods), men der forekommer undtagelser gennem hele perioden (Olsen *et al.* 1996:160ff; Feveile & Bennike 2002; Thrane 2004:80f). Derimod ses det hyppigt, at der er tilføjet gravgaver efter kremeringen. Symbolske gravgaver (*pars pro toto*) kendes fra yngre bronzealder, men ikke så hyppigt som i ældre jernalder (Henriksen 2009; Runge 2010;). Det gælder også for det antropologiske materiale; mængden af brændte knogler i bronzealderens brandgrave er generelt større, end det ses i ældre jernalder. Generelt kan det også iagttages, at knoglematerialet fra yngre bronzealder udviser spor af mindre intensiv brænding, end det ses i jernalderen (f.eks. Harvig *et al.* 2014). I den arkæologiske litteratur beskrives brændte ben i bronzealderens grave hyppigt som ”rensede” eller ligefrem ”vaskede”; dette er imidlertid ikke tilfældet, ligesom knoglerne ikke har været udsat for systematisk knusning.

Bronzealderens brandgrave findes hyppigt som sekundærgrave i høje og megalitter fra neolitikum og ældre bronzealder, men i de sidste årtier er en lang række gravpladser fra flad mark også dukket op. Nogle af disse har utvivlsomt været dækket af mindre høje af jord eller røser, men især undersøgelserne af per. IV-gravpladsen under Lusehøj viser, at ikke alle grave har været tækket af en mindre høj som udgangspunkt. Der er flere eksempler på, at gravpladserne er anlagt i tilknytning til en eksisterende høj, men enkeltliggende grave ses også. Ydermere er det værd at bemærke, at der på flere brandgravpladser er fundet koncentrationer af samtidige kogegruber, som må antages at have spillet en rolle i begravelsesritualerne (jf. Runge 2010).

Anbefalinger

Ved udgravning af brandgrave anbefales det at anvende et standardiseret dokumentationsskema som en checkliste, således at man sikrer en ensartet registrering af de elementer i fyldsammensætningen, som er væsentlige bestemmelse af gravtypen (Henriksen 1995a; 1995b). I de tilfælde, hvor graven indeholder lerkar, er det væsentligt, at disse tages op i præparat med henblik på undersøgelse i laboratoriet. Undersøgelsen af lerkarret skal helst ske efter forudgående røntgenfotografering og/eller ct-scanning (Harvig *et al.* 2012; Harvig & Lynnerup 2013). Det er helt centralt, at en arkæolog deltager i tømningen af karret, men gerne i samarbejde med en konservator og/eller en person med bioantropologisk viden. Selv om lerkarrets indhold udgraves i laboratorium, er det væsentligt, at den floteret med henblik på at bjerge evt. rester af makrofossiler mv.

Ved udgravning af brandpletgrave og urnebrandgruber er det, som ved undersøgelsen af ligbrændingssteder, væsentligt, at al fyld hjemtages til flotering og soldning – og at der efterfølgende gennemføres kursorisk gennemsyn af floteringsresterne med henblik på vurdering af materialets potentiale (jf. Mikkelsen, P.H. 2010; 2013). Især for de ofte sparsomt udstyrede brandpletgraves vedkommende er det væsentligt at have fokus på, at dette materiale kan danne baggrund for en AMS-datering af de ellers vanskeligt daterbare anlæg.

Litteratur (Fælles for begge Mogens Bo's artikler)

- Andersson, M. 1997: Tranarpshögen. En gravhög från yngre bronsålder. I: P. Karsten (red.): *Carpe Scania. Axplock ur Skånes förflutna*. Rigsantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter nr. 22, s. 59-88. Lund.
- Aner, E. & K. Kersten 1976: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band II. Holbæk, Sorø und Præstø Amter*. København/Neumünster.
- 1977: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band III. Bornholms, Maribo, Odense und Svendborg Amter*. København/Neumünster.
- 1979: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band V. Südschleswig-West. Nordfriesland*. København/Neumünster.
- 1990: *Die Funde der älteren Bronzezeit des nordischen Kreises in Dänemark, Schleswig-Holstein und Niedersachsen. Band IX. Vejle Amt*. København/Neumünster.
- Appel, L. & P. Pantmann 2013: Udnyttelse af havets ressourcer i bronzealderen – nordsjællandske gravfund i nyt lys. I: S. Boddum et al. (red.), s. 103-115.
- Becker, C.J. 1941: En Begravelsesplads hørende til et nordsjællandsk Fiskerleje fra den yngre Bronzealder. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1941, s. 33-38.
- 1990: *Nørre Sandegård. Arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948-1952*. Historisk-filosofiske Skrifter 13. København.
- Boddum, S.M., M. Mikkelsen & N. Terkildsen 2013 (red.): *Dødekulter i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Yngre bronzealders kulturlandskab vol. 3*. Tarm
- Broholm, H.C. 1946: *Danmarks Bronzealder. Tredie Bind. Samlede Fund fra den yngre Bronzealder*. København.
- 1949: *Danmarks Bronzealder. Fjerde Bind. Kultur og Folk i den yngre Bronzealder*. København.
- 1953: *Danske Oldsager. Bind IV. Yngre bronzealder*. København.
- Brøndsted, J. 1958: *Danmarks Oldtid. II. Bronzealderen*. København.
- Clemmensen, B. 2013: Baunehøj og Stenildhøjgård – grøftanlæg ved gravhøje i Vesthimmerland. I: S. Boddum et al. (red.) 2013, s. 39-53.
- Eriksen, P. 1984: Røser i agre. *Hikuin* 10, s. 105-116.
- Feveile, C. & P. Bennike 2002: Lustrupholm. Et brandgravfelt fra ældre bronzealder under flad mark. *Kuml* 2002, s. 109-141.
- Glob, P.V. 1938: En Bronzealdergravplads ved Haarbølle paa Møn. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1938, s. 65-68.
- Harvig, L., N. Lynnerup & J.A. Ebsen 2012: Computed tomography and computed radiography of Late Bronze Age cremation urns from Denmark: An interdisciplinary attempt to develop methods applied in bioarchaeological cremation research. *Archaeometry* 54, s. 369-387.
- Harvig, L. & N. Lynnerup 2013: On the volume of cremated remains – a comparative study of archaeologically recovered cremated bone volume as measured manually and assessed by Computed Tomography and by Stereology. *Journal of Archaeological Science* 40, s. 2713-2722.
- Harvig, L., M.T. Runge & M.B. Lundø 2014: Typology and function of Late Bronze Age and Early Iron Age cremation graves – a micro-regional case study, *Danish Journal of Archaeology*, 2014 s. 1-16.

- Henriksen, M.B. 1991: Et forsøg med forhistorisk ligbrænding. Nogle kommentarer til undersøgelsen af brandgrave. *Eksperimentel Arkæologi. Studier i teknologi og kultur* nr. 1, s. 50-60. Lejre.
- 1993: Et ligbrændingsforsøg på Hollufgård. - hvad kan det fortælle om jernalderens brandgrave? *Fynske Minder* 1993, s. 99-116.
- 1995a: Udgravning af brandgrave. *Arkæologisk felthåndbog* afs. X 15. 2 s.
- 1995b: Udgravningsskema vedr. brandgrave. *Arkæologisk felthåndbog* afs. H 9. 2 s.
- 2009: *Brudager Mark -en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Bind 1-2. Fynske Jernaldergrave bd. 6, 1-2. Fynske Studier 22. Odense.
- Hornstrup, K.M., K.G. Overgaard, S. Andersen, P. Bennike, P. H. Mikkelsen & C. Malmros 2005: Hellegård – en gravplads fra omkring år 500 f.Kr. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2002, s. 83-162.
- Hornstrup, K.M, J. Olsen, J. Heinemeier, H. Thrane & P. Bennike 2012: A New Absolute Danish Bronze Age Chronology. *Acta Archaeologica* vol. 83, s. 9-53.
- Harvig, L., M.T. Runge & M.B. Lundø 2014: Typology and function of Late Bronze Age and Early Iron Age cremation graves – a micro-regional case study, *Danish Journal of Archaeology*, 2014 s. 1-16.
- Ille, P. 1991: *Totenbrauchtum in der älteren Bronzezeit auf den dänischen Inseln*. Internationale Archäologie 2. Buch am Erlbach.
- Jensen, J. 1967: Jyske fladmarksgrave fra yngre bronzealder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1966, s. 36-66.
- 1997: *Fra Bronze- til Jernalder. En kronologisk undersøgelse*. Nordiske Fortidsminder Serie B. Bind 15. København.
- 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder. 2.000-500 f.Kr.* København.
- Kaul, F. 1987: Sandagergård. A Late Bronze Age Cultic Building with Rock Engravings and Menhirs from Northern Zealand, Denmark. *Acta Archaeologica* vol. 56, s. 31-54
- Klindt-Jensen, O. 1957: *Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder*. København.
- Krause, C. 2009: En senneolitisk brandgrav ved Østerhoved, Sydvestsjælland, fundet under en høj fra bronzealderen. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 2005, s. 55-85.
- Kristensen, K.K. 2013: Over Tastum Øst og Vest – to høje med grøftanlæg og brandgrave. I: I: S. Boddum et al. (red.) 2013, s. 25-37.
- Lomborg, E. 1964: Gravfund fra Stubberup, Lolland. Menneskeofringer og kannibalisme i bronzealderen. *Kuml* 1963, s. 14-32.
- Madsen, C. & H. Thrane 1992: Udgravninger af sydfynske gravhøje fra yngre bronzealder. *Fynske Minder* 1992, s. 23-42. Odense.
- Marshall, A. 1998: Visualising Burnt Areas: Patterns of Magnetic Susceptibility at Guiting Power 1 Round Barrow (Glos., UK). *Archaeological Prospection* 5, s. 159-177.
- Mikkelsen, M. 2013: Rituelle anlæg og højgravpladser i relation til yngre bronzealders dødekult. I: S. Boddum et al. (red.) 2013, s. 55-88.
- 2014: Ansigtsturner som kilder til yngre bronzealders kosmologi(er)? I: S. Boddum, M. Mikkelsen & N. Terkildsen (red.): *Kosmologien i yngre bronzealders lokale kulturlandskab. Yngre bronzealders kulturlandskab* vol. 3, s. 61-82. Tarm.
- Mikkelsen, P.H. 2010: Vedanatommiske undersøgelser. I: M. Runge 2010, s. 55-58.
- 2013: Dødens bål – om landskab og kult afspejlet i ligbrændingsteknikken. I: S. Boddum et al. (red.) 2013, s. 117-126. Tarm.
- Mikkelsen, P.H. & T. Bartholin 2009: Vedbestemmelser af trækul fra Brudager-gravpladsen. I: M.B. Henriksen 2009, s. 265-268.
- Nielsen, S. 1978: Bronzealdergravene fra Bregninge. *Antikvariske Studier* 2, s. 15-34. København.

- Nielsen, V. 2000: *Oldtidsagre i Danmark. Bornholm*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 36. Århus.
- Olsen, A.-L.H. 1992: Egshvile – A Bronze Age Barrow with Early Urn Graves from Thy. *Journal of Danish Archaeology* vol. 9, 1990, s. 133-152.
- Olsen, A.-L.H. & J.-H. Bech 1996: Damsgård. En overpløjet høj fra ældre bronzealder per. III med stenkiste og ligbrændingsgrube. *Kuml* 1993-94, s. 155-198.
- Runge, M. 2010: *Kildehuse II. Gravpladser fra yngre bronzealder og vikingetid i Odense Sydøst*. Fynske Studier 23. Odense.
- 2013: Yngre bronzealders dødekult indenfor et 350 hektar stort undersøgelsesområde sydøst for Odense. I: S. Boddum et al. (red.) 2013, s. 9-23. Tarm.
- Svanberg, F. 2005: House Symbolism in Aristocratic Death Rituals of the Bronze Age. I: T. Artelius & F. Svanberg (red.): *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual*. Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar, Skrifter 65,
- Thrane, H. 1975: Stenhøje fra bronzealderen. Grave fra en bronzealderbygd i Jyderup Skov, Odsherred. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1975, s. 172-182.
- 1984: *Lusehøj ved Voldtofte – en sydvestfynsk storhøj fra yngre bronzealder*. Fynske Studier XIII. Odense.
- 2004: *Fyns Yngre Bronzealdergrave*, bind 1-2. Fynske Studier 20. Odense.
- Vedel, E. 1886: *Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*. København.
- Winther, J. 1929: *Langeland. Stenalderens Enkeltgrave, Bronzealders Brandgrave, Bronzealders Offerplads*. Rudkøbing.